

MUALLAKA ŞİİRLERİNDE GEÇEN BAŞLICA MEDİH VE FAHR UNSURLARI

MAIN CHARACTERISTICS OF PRAISE AND BOAST IN MUALLAQA POEMS

Geliş Tarihi: 01.03.2023 Kabul Tarihi: 01.06.2023

✉ YAŞAR SERACETTİN BAYTAR

DR.

DİB

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU UZMANI

orcid.org/0000-0001-6843-2713

seracettinbaytar@hotmail.com

ÖZ

Bu çalışma, Câhiliye döneminin en önemli edebî mahsulleri olan muallaka şiirlerinin medih ve fahr bölümleri hakkındadır. Çalışmada, klasik kasidenin edebî sistematüğinde önemli bir yere sahip olan medih ve fahr bölümlerinde üzerine en çok vurgu yapılan özellikler ele alınmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde genel olarak eski Arap şiiri, muallakalar ve klasik kasidenin iç yapısı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde klasik kasidenin önemli bir kısmını oluşturan ve zaman içerisinde şiirde bir gelenek haline gelen medih ve fahr bölümleri hakkında özet bilgi verilmiştir. Çalışmanın devamında ise muallaka şiirlerinin medih ve fahr bölümlerinde en çok dile getirilen sekiz adet özellik, örnekleriyle birlikte detaylı bir şekilde işlenmiştir. Söz konusu özellikler; cömertlik, cesaret, iffet, yardımlaşma, vefâ, sabır, asalet ve güzel ahlâktır. Mezkur özellikler işlenirken bunlarla ilgili literal bilgilerin yanı sıra psiko-sosyal hususlara da değinilmeye çalışılmıştır. Çalışmada edebî yönüyle birer şaheser sayılan muallakaların, muhtevaları itibarıyla de tarihî, sosyal ve kültürel anlamda birer arşiv olmalarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Câhiliye Şiiri, Kaside, Muallaka, Medih, Fahr.

ABSTRACT

This study is about the praise and boast parts of the muallaqa poems, which are the most important literary products of the Pre-Islamic period. In this study, the most emphasized features in the praise and boast chapters, which have an important place in the literary systematic of the classical ode are discussed. In the introduction part of the study, brief information is given about the old Arabic poetry, the muallaqas and the internal structure of the classical ode. In addition, in this chapter summary information is given about the praise and boast chapters, which constitute an important part of the classical ode and have become a tradition in poetry over time. In the continuation of the study, the eight most frequently mentioned features in the praise and boast chapters of the muallaqas are processed with their examples. These features are generosity, courage, chastity, solidarity, loyalty, patience, nobility and good morality. While processing these features, besides the literal information about them, psycho-social issues are mentioned. In the study, it was pointed out that the muallaqas, which are considered masterpieces from a literary point of view, are archives in a historical, social and cultural sense in terms of their contents.

Keywords: Arabic Language, Pre-Islamic Poem, Muallaqa, Praise, Boast.

SUMMARY

Poetry is one of the most effective ways of expressing emotions and thoughts in an enthusiastic, striking and lasting way in the minds. Poetry not only mirrors the poet's individual world, but also plays an archive role in preserving the values, historical and cultural background, language and thought patterns of the society in which he lives, and transferring them to future generations. In this respect, ancient Arabic poetry and especially the poems of muallaqa fulfill an important function in reflecting the culture, worldview and moral virtues of the pre-Islamic period Arab society.

The poet of the pre-Islamic period, in the capacity of an opinion leader and a spokesman in the society in which he lived, expressed the feelings, victories, commendable characteristics of his tribe, the feelings of hatred and revenge felt by his tribe against their enemies, satires insulting them and the most beautiful descriptions of the nature surrounding them with magical words and ensured that they were engraved on the minds. Thanks to these duties he fulfilled, the poet was seen as the protector of the language, culture and values of the society and as a carrier to the future generations and he was loved and respected by the people.

The poems of the pre-Islamic period are usually in the style of ode, and the most beautiful examples of Ancient Arabic poetry, which have a high artistic value were written in this style. The ode refers to long poems that consist of couplets that rhyme with each other of two verses, written in full and abbreviated meters, and deal with certain topics in a plan.

The ode usually has a special internal structure created in accordance with a three-stage plan. The poet, who begins the ode by describing the ruins of the mansion where his beloved once lived, expresses his love for his beloved and her, which he left accompanied by feelings of sadness and longing in the first part of the poem. After this chapter, called Nesib, comes the description of a dangerous, long and exhausting journey in the desert, as well as a description of the horse accompanying the poet on this journey and a desert animal encountered on the way. The third chapter, which follows this chapter and puts

its stamp on the ode, is the main chapter in which the subject of the poem is determined by one of the topics such as praise, boast, elegy, satire, apology, love and so on.

This systematic of classical ode, which became a tradition as of the 6th century A.D., was followed in the muallaqas, which are the most beautiful poems of the pre-Islamic period. Among the mentioned topics, the topics of praise and boast are also among the most processed in the muallaqas.

The poems of muallaqas, which are the subject of examination in this study, represent the most outstanding examples of ancient Arabic poetry, which were meticulously selected in poetry competitions of the pre-Islamic period and according to some rumors, hung on the wall of the Kaaba. The seven most famous poets of muallaqas, the number of which has been brought up to ten in some sources, are Imruulqays, Tarafa, Amr b. Kulsum, Nabiga, Zuhayr, Antara and Lebid. Poets such as Hâris b. Hillize, Abid, and al-A'şâ are added to these and their number is increased to ten.

In the poems of muallaqas, the values and virtues considered important in the pre-Islamic period society were generally expressed while the subjects of praise and boast were being treated. In this context, generosity, courage, chastity and honor, helpfulness, fidelity, patience and endurance, nobility, ancestry and good temper are among the features that are the most subject of praise and boast.

The muallaqa's poets, who mostly have a secular understanding, emphasized in their poems the elements based on ostentation such as generosity, courage, valor, and heroism, for purposes such as flattering themselves or the tribe they belong to, instilling fear in the enemies, and arousing admiration, rather than being a moral virtue.

While the virtues that are the subject of praise and boast are expressed in Muallaqa's poems, the words denoting them such as verb or infinitive are mostly not used directly, but instead, these virtues are expressed indirectly with innuendo or metaphorical expressions.

Finally, the poems of muallaqa are a rich testimonial resource on the subjects of literature, grammar and eloquence, as well as recording the historical and cultural accumulation of the pre-Islamic period society, moral values and virtues, which have enabled them to reach the present day.

GİRİŞ

Şiir, duygu ve düşünceleri sanatlı, coşkulu ve zihinlerde kalıcı şekilde ifade etmenin en etkili yollarından biridir. Şair, şiirlerinde kendi sübjektif dünyasına ayna tuttuğu gibi yaşadığı toplumun ortak değerlerini, neşe ve kederlerini, övgüye layık yönlerini, tarihi ve sosyal birikimini şiirlerine yansıtarak bunların korunmasını ve nesilden nesile aktarılmasını sağlar.

Şifâhî kültürün egemen olduğu Arap Câhiliye toplumunda da şiir, çoğunlukla şair ile yaşadığı toplumun ortak hissiyatına tercüman olması yönüyle önemli bir yere sahipti. Câhiliye şairi, yaşadığı toplumda bir sözcü sıfatıyla kabilesinin hissiyatını, geçmişteki zaferlerini, övünülecek hasletlerini, düşmanlarına karşı beslediği kini ve intikam duygularını, onları küçültücü hicivlerini, kendilerini çevreleyen tabiatın en güzel tasvirlerini sihirli sözleriyle ifade eder ve bunların hafızalara kazınmasını sağlardı. Bu yönüyle şair, toplumun dilinin, kültürünün ve manevî değerlerinin koruyucusu ve aktarıcısı olarak görülür ve halk tarafından büyük iltifatlara mazhar olurdu. Ayrıca böylesi mahir şairlere sahip olmak kabile için de büyük iftihar vesilesi olarak görülürdü.¹

Câhiliye döneminde nazmedilen şiirler, genellikle kaside tarzında olup, Eski Arap şiirinin yüksek sanat değeri taşıyan en gözde numuneleri bu tarzda nazmedilmiştir. İkişer mısralık birbiri ile kafiyeli beyitlerden oluşan, tam ve mezcû vezinlerle nazmedilmiş, belli konuları dâhilî bir plan içinde işleyen uzun şiirleri ifade eden kaside, kendine mahsus özel bir yapıya sahiptir. Söz konusu tanımda işaret edilen klasik kasidenin iç yapısı, çoğunlukla üç aşamalı bir plana uygun olarak oluşturulmuştur.²

¹ Şevkî Dayf, *Târihu 'l-edebi'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1960), 1/219-220; Ahmed Hasan Zeyyât, *Târihu 'l-edebi'l-'Arabî* (Bejrût: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1999), 26-28; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ts.), 9-10; Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er (Ankara: İmaj yayınları, 1993), 17-29; Yusuf Sancak, *Hız Peygamber Devrinde Şiir* (Erzurum: Şafak Yayınevi, 1999), 33.

² Dayf, *Târihu 'l-edebi'l-'Arabî*, 1/219; 'Alî el-Cündî, *Fî târihi 'l-edebi'l-câhili* (Mektebetu Dâru't-Turâs, 1412/1991), 286; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 72.

Şiire, sevgiliden geriye kalan metruk bir konağın kalıntılarını (talel veya atlâl) tasvirle başlayan şair, birinci bölümde hüznün ve hasret duyguları eşliğinde ayrıldığı sevdiğini ve aşkını dile getirir. Nesîb denilen bu bölümü çölde geçirilen tehlikeli, uzun ve yorucu yolculuğun tasviri ile bu yolculukta şaire eşlik eden bineğin ve yolda rastlanan bir çöl hayvanının tasviri izler. Ardından gelen ve kasideye asıl damgasını vuran üçüncü bölüm ise şiirin konusunun medih, fahr, mersiye, hiciv, i'tizâr, teşbih, teşebbub ve benzeri konulardan birine ayrıldığı ana bölümdür.³ Mezkur konulardan medih ve fahr konuları, muallakalarda en çok işlenenler arasındadır.

Bu çalışmada inceleme konusu olan muallaka şiirlerine kısaca değinmekte yarar vardır. Arapça {عَلَقَ} “alak” kökünden türetilmiş ve bir yere tutturulmuş, asılmış anlamlarındaki {مُعَلَّقَاتٌ/مُعَلَّقَةٌ} “muallaka/muallakât” kelimeleriyle⁴ ifade edilen söz konusu şiirler, Câhiliye döneminde düzenlenen panayrlardaki şiir müsabakalarında, titizlikle seçilen ve bazı rivayetlere göre ödül olarak altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılan⁵ eski Arap şiirinin en güzide örneklerini temsil etmektedir. Bahse konu şiirler, “es-seb'ıyyât” yedi kasîde, “es-seb'ü't-tivâl” yedi uzun kasîde, “el-müzehhebât” yaldızlı şiirler, “el-müsemmetât” inci dizileri, “es-sümût” dizili inciler ve “el-mukalledât” asırlardan intikal eden eski şiirler gibi isimlerle de anılmıştır.⁶ Sayıları, bazı kaynaklarda ona kadar çıkarılan muallaka kasi-

³ Dayf, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, 1/219; el-Cündî, *Fî târihi'l-edebe'l-câhili*, 286; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 72; bk. İsmail Durmuş, “Eski Arap Şiiri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrıncı (İstanbul: Kuramer Yayınları, ts.), 212-218.

⁴ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414/1993), 10/261; Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996), 396.

⁵ Muallakaların Kâbe'nin duvarına asıldığı yönündeki rivayetler, bazı alimler tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir. Örneğin meşhur edebiyat tenkitçisi Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950), söz konusu şiirlerin, eski Arap şiiri toplayıcısı Hammâd er-Râviye (ö. 156/772) tarafından derlendiğini ancak bunların Kâbe'nin duvarına asıldığı yönündeki rivayetlerin kesin olmadığını belirtmiştir. Meşhur Alman müsteşrik Theodor Nöldeke (ö. 1930) ise muallaka şiirlerinin, Kâbe'nin duvarlarına asılmasının özel şiirlere has bir durum olmadığını, aksine bu uygulamanın her tür önemli bilgiyi içeren tüm belgeler için de söz konusu olan bir Câhiliye adeti olduğunu ve İslâmî dönemde de bu uygulamanın izlerine rastlandığını iddia etmiştir. Ancak Arap Edebiyatı tarihçisi Ahmed Hasan Zeyyât (ö. 1968) en Nehhâs ile Nöldeke'nin konuyla ilgili iddialarının temelsiz ve ikna edicilikten uzak olduğunu ifade etmiştir. bk. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Ubeydillah el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhim es-Samerrâî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985), 39; Zeyyât, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, 28; Süleyman Tülücü, “Mu'allakât ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005), 2-3.

⁶ Dayf, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, 1/179; el-Cündî, *Fî târihi'l-edebe'l-câhili*, 155,163; Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/310; Mehmet Yalar, “Arap Şiiri”, *İslam Medeniyetinde*

delerinin en meşhur yedi şairi; İmruulkays b. Hucr (ö. 540/?), Tarafe b. el-‘Abd (ö. 564/?), Amr b. Külsûm (ö. 584/?), Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604/?), Züheyr b. Ebi Sül mâ (ö. 609/?), ‘Antere b. Şeddâd (ö. 614/?) ve Lebid b. Rebîa’dır (ö. 661/41). Bunlar arasına Abîd b. el-Ebras (ö. 555/?), Hâris b. Hillize (ö. 570/?) ve el-A‘şâ Meymûn (ö. 629/7) gibi şairler de katılarak sayıları ona çıkarılmaktadır.⁷

Yukarıda da işaret edildiği gibi klasik kasidenin dâhilî planına uygun şekilde nazmedilen ve sayıları altmış ile yüz arasında değişen beyitten teşekkül eden muallaka kasideleri, çoğunlukla medih ve fahr konularını merkeze alarak nazmedilmiştir. Bu konular işlenirken de Câhiliye toplumunda üzerine en çok değer atfedilen cömertlik, cesaret, iffet, yardımlaşma, vefâ, sabır, asalet ve güzel ahlâk gibi özellikler, memduha isnâd edilerek dile getirilmiştir.

Tespit edebildiğimiz çalışmalarda daha çok söz konusu medih ve fahr unsurlarından kimi zaman bir tanesi, kimi zaman da muallaka şairlerinden birinin kasidesi merkeze alınarak söz konusu unsurlar işlenmiş olup yaptığımız bu çalışmayla muallaka şiirlerinde geçen ve en çok medih ve fahra konu edilen özellikler topluca işlenmeye çalışılmıştır.⁸

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, söz konusu özellikler ve bu özelliklerin vurgulandığı muallaka beyitleri, çeşitli yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınarak, Câhiliye insanının duygu, düşünce ve değer dünyasına kapı aralanmaya çalışılacaktır.

1. Muallaka Şiirlerinde Medih ve Fahr Unsurları

1.1. Cömertlik

Türkçede eli açıklık, verimlilik, mürüvvet, lütüfkârlık, karşılıksız

Dil İlimleri Tarih ve Problemler, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 318.

⁷ Dayf, *Târîhu'l-‘edebl-‘Arabî*, 1/430; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 1/65; Durmuş, “Eski Arap Şiiri”, 197-198.

⁸ bk. Halim Öznurhan, “Arap Şiirinde Fahr Teması”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 149-160; Osman Düzgün, “‘Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arrî’nin Bir Fahriyesi”, *Nüsha* 34 (Ocak 2012), 45-52; Muhammet Vehbi Dereli, “Mu‘allâka Sahibi Müslüman Şair Lebid b. Rabi’a ve Divânındaki Fahr Temalı Şiirleri”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 41 (Ocak 2020), 485-514; İsmail Ekinci, “Arap Dili ve Şiirinde Şecâat”, *Turkish Studies - Social Sciences* 15/7 (2020), 99-110; Sedat Tuna, “Tarafe’nin Hayatı, Şairliği ve Şiirlerinde Medih”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (15 Mart 2022), 442-470; Muhammed Mahmut Olçun, “Câhiliye Döneminin Meşhur Üç Medih Şairi en-Nâbiğa, Zuheyr ve el-‘Aşâ”, *UFCEd: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi* IV/1 (2022), 1-17.

vermek, bolca vermek gibi anlamlara karşılık gelen cömertlik kavramı⁹, Arapçada { سَخَاءٌ ، سَخَاوَةٌ } “sehâ, sehâvet”¹⁰, { جُودٌ } “cûd”¹¹, { كَرَمٌ } “kerem”¹², ve { سَمَاحَةٌ } “semâhat”¹³ gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak { انْفَاقٌ } “infâk”¹⁴, { اِعْطَاءٌ } “i’tâ”¹⁵, { اِطْعَامٌ } “it’âm”¹⁶, { اِحْسَانٌ } “ihsân”¹⁷ ve { اِكْرَامٌ } “ikrâm”¹⁸ masdarlarının fiilleri de cömertlik manasını ifadede yaygın olarak kullanılmaktadır.

Arap edebiyatında cömertliği ifadede, zikri geçen kelimelere başvuru-duğ gibi üstü kapalı (kinâyî) ifadelerle dolaylı anlatım yolu da çoklukla tercih edilen hususlardandır. Bu meyanda özellikle Câhiliye döneminde cömertlik ve misafirperverlikleriyle temâyüz etmiş olanların, { جَبَانُ الْكَلْبِ } “köpeği korkak”, { كَثِيرُ الرَّمَادِ } “külü bol” ve { مَهْرُؤُ الْفَصِيلِ } “develerinin yavrusu zayıf” gibi bazı özel ifadelerle tavsif edildiği bilinmektedir.¹⁹

Cömertlik, Câhiliye döneminin en önemli erdemlerinden olup, söz konusu dönemde cömertliğiyle nam salmış ve adları bu vasıfla özdeşleşerek tarihe geçmiş pek çok insan vardır. Bu meyanda kaynaklarda adları Arapların en cömertleri olarak zikredilen Hâtim et-Tâî (ö. 578/?), Kâ’b b. Mâme (ö. ??) ve Herim b. Sinân (ö. 608/?) üçlüsünden ilk ikisinin ismi cömertlikte darbimesel haline gelmiştir.²⁰ Nitekim günümüzde bile Arap kültüründe cömertliğiyle övülen biri için; { اَجُودٌ مِنْ حَاتِمٍ }, “Hâtim’den daha cömert” ifadesinin kullanımı yaygındır.²¹

Câhiliye toplumunda cömertliğin önemli bir erdem sayılmasında, mah-

⁹ Bk. Nevin Kardeş vd. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000), 1/467.

¹⁰ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/146-147; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/373.

¹¹ *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 1/493; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/135.

¹² İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 5/172; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/511-513.

¹³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 3/99; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/489.

¹⁴ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 593; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/357-358.

¹⁵ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 388; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/68-69.

¹⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 3/411; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/367.

¹⁷ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 120; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/117.

¹⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 5/172; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/510-513.

¹⁹ Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. ‘Alî es-Sekkâkî el-Harzemî el-Hanefî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘Ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1407/1987), 405; Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdullâh el-‘Askerî, *Kiûbü's-Sinâteyn* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1419), 351.

²⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ* (Kahire: Daru'l-Hadîs, 1423), 1/235.

²¹ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamîd (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/182.

rumiyetin hüküm sürdüğü çöl hayatının önemli rolü olduğunu söylemek mümkündür. Zira çöl coğrafyasının tabiatı gereği yeryüzünün ve gökyüzünün bereketinden yeterince istifade edemeyen bâdiye insanı, sürekli birşeylerden mahrum kalmanın psikolojisiyle cömertliği zorunlu olarak yüceltmiş ve ona büyük bir değer atfetmiştir. Öyleki bir takım insanların geçim kaynağı, diğerlerinin cömertliği olmuştur. Böylesi bir hayatın olağan akışında oluşan minnet ve şükran denklemine, cömertliğin kazandığı bu yüce değer, şairlerin de iltifatlarından nasibini almış ve onlar tarafından manzumelerde dile getirilen başlıca övgü unsurlarından olmuştur. Böylelikle ihsanda ve ikramda bulunmak, düşünmeden vermek, şan, şeref ve övgü uğruna başvurulmuş onurlu ve erdemli davranışların en değerlilerinden olmuştur.²²

Câhiliye sosyolojisinde önemli bir övgü unsuru olan cömertliğin temelinde mezkur faktörlerin etkisiyle şahsa veya kabileye şan, şeref ve şöhret kazandırma güdüsü olsa da bu davranışın bütünüyle ahlâkî ve insanî saiklerden bağımsız bir erdem olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim önde gelen Câhiliye şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ, adı geçen Herim b. Sinân'ın cömertliği ve barışseverliğini medih amacıyla kaleme aldığı muallakasında, söz konusu vasıfları ahlâkî ve insânî değerlerle ilişkilendirerek zikretmiştir.

Câhiliye şiirlerinin edebî şaheserleri sayılan muallakalarda önemli bir övgü unsuru olarak vurgulanan cömertlik, şairlerin kendi üsluplarına göre farklı şekillerde nazma aktarılmıştır. Muallaka şairlerinden konuyla ilgili örneklendirmelerde bu üslup ve nazma aktarış farklılıkları dikkate alınarak, medih ve fahra direk delalet eden kelimeleri içeren beyitler öncelenmiş olup, peşi sıra verilen örneklerde ise dolaylı anlatım yoluyla aynı temayı ifade eden beyitlere yer verilmiştir.

Önemli Câhiliye şairlerinden 'Amr b. Külsûm, 103 beyitlik muallakasının aşağıdaki beytinde kabilesinin cömertlik ve cesaret özelliklerini bir arada zikrederek Arapların en çok fahra konu ettikleri bu iki vasıfla övünmektedir.²³ (*Vâfir*):

بِأَتَا الْمُطْعِمُونَ إِذَا قَدَرْنَا وَأَنَا الْمُهْلِكُونَ إِذَا ابْتَلَيْنَا

“Gücümüz yettiğinde misafirleri doyuran, savaşla sınanığımızda ise düşmalarımızı yok edenleriz biz.”

²² bk. Öznurhan, “Arap Şiirinde Fahr Teması”, 151.

²³ Ebû 'Amr eş-Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 'l-tis'*, thk. 'Abdulmecid Hemmû (Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1422/2001), 342; Ebû 'Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, thk. Muhammed el-Fâdilî (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1419/1999), 193.

Şair, övgüyle bahsettiği kabilesinin cömertlik ve cesaret özelliklerine, şiirinde tercih ettiği doyum ve yok etme fiillerini zikrederek gönderme yapmaktadır. Ayrıca söz konusu cümlelerin istimrâr/süreklilik ifade eden isim cümlesi formunda inşa edilmesi de bahse konu özelliklerin kabileden sürekli olduğuna işaret etmektedir.

Cengâverliğiyle meşhur bir muallaka şairi olan ‘Antere b. Şeddâd ise 75 beyitten oluşan kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde sözü cömertlik ve iffete getirerek sahip olduğu bu iki erdemi ne sarhoşken ne de ayıkken kaybetmemekle övünmektedir.²⁴ (Kâmil):

فَإِذَا شَرِبْتُ فَإِنِّي مُسْتَهْلِكٌ مَالِي وَعَرْضِي وَأَفْرٌ لَمْ يُكَلِّمْ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصَرُ عَنْ نَدَى وَكَمَا عَلِمْتَ شَمَائِلِي وَتَكَرُّمِي

“Şarap içtiğimde malımı cömertçe harcarım, zedelenmez namusum.”

“Ayıldığımda ise cömertlikten kısmam, bildiğin gibidir yine, cömertliğim ve huyum.”

Şairin, özellikle sarhoşken de cömert ve iffetli oluşuna dikkat çekmesi bu özelliklerin kendisinde yerleşik bir karakter haline geldiğine işaret etmektedir. İçki sofrasında bile olsa malı harcamak şair tarafından cömertçe sergilenmiş bir meziyet olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Bir diğer Câhiliye şairi İmruulkays b. Hucr ise 81 beyitlik muallakasının nesîb bölümünde, bir zamanlar sevdikleriyle geçirdiği romantik günleri anarken, bineğini keserek onlara yaptığı cömert ikramı hatırlatmakta ve o günleri özlemle yâd etmektedir. Şair ilgili beyitlerinde şöyle demektedir.²⁵ (Tavîl):

أَلَا رَبُّ يَوْمٍ لَكَ مِنْهُنَّ صَالِحٌ وَلَا سَيِّمًا يَوْمٌ بِدَارَةِ جُلْجُلٍ
وَيَوْمٌ عَقَرْتُ لِلْعَذَارَى مَطْيَبِي فَيَا عَجَبًا مِنْ كَوْرَهَا الْمُتَحَلِّلِ

“Nice güzel günler geçirdin o sevgililerle (Ey İmruulkays), hele de o Dâretu’l-culcul’da geçirdiğin gün...”

“Bineğimi genç kızlara (ikram etmek için) kestiğim o gün, Âh ne de çoktu (devemin) yükü, o gün!”

Şairin çölde yolculuk esnasında kendisi için hayati öneme sahip bineğini keserek sevdiklerine ikram etmesi, cömertlikte sınırları zorlayıcı bir seviyeye işaret etmektedir.

²⁴ Şeybânî, Şerhu’l-mu’allakâti’t-tis’, 238; Zevzenî, Şerhu’l-mu’allakâti’s-seb’, 210.

²⁵ Şeybânî, Şerhu’l-mu’allakâti’t-tis’, 128-129; Zevzenî, Şerhu’l-mu’allakâti’s-seb’, 14-16.

Câhiliye şairleri içerisinde muallakasında ahlâkî değerleri ve insanî erdemleri hikmetli vecizeler formatında en çok nazma aktaran ve bu sebeple “şairlerin bilgisi” ya da “şairlerin kadısı” olarak anılan Züheyr b. Ebî Sülma²⁶ muallakasını, yaklaşık kırk yıl süren bir savaşı cömertliği ve yardımseverliğiyle sonlandıran iki önemli şahsa ithaf etmiştir.²⁷ Şair, ‘Abs ile Zübyân kabileleri arasındaki savaşın maktüllerinin diyetini, hiç suçları olmamasına rağmen ödeyerek bu savaşı sonlandıran Herim b. Sinân ile el-Hâris b. ‘Avf’ı, bu cömert davranışlarını zikrettiği aşağıdaki beyitleriyle methetmektedir.²⁸ (Tavîl):

تَعْفِي الْكُلُومِ بِالْمُؤْمِنِ فَأَصْبَحَتْ يَنْجِمُهَا مَنْ لَيْسَ فِيهَا بِمُجْرِمِ

“Yüzlerce deveyle savaşın yaraları sarılıyor. Ancak bu savaşta günahı olmayanlar diyeti ödüyor.”

يَنْجِمُهَا قَوْمٌ لِقَوْمٍ غَرَامَةٌ وَلَمْ يَهْرَيْقُوا بَيْنَهُمْ مِلءَ مَخْجَمِ

“O diyeti, bir hacamat şişesi dolusu kadar dahi kan dökmemiş bir topluluk, bir başkasına tazminat olarak ödüyor.”

Züheyr, aşağıdaki beytinde sözlerini yeminle teyid ederek, yardımseverliklerini övmeye devam ettiği memduhlarını, devamında yer alan muallakasının son beytinde ise yine cömertlikleriyle methederek sözlerine son vermektedir. Şair bu beytinde, talepte bulunduğu sürekli bir şekilde olumlu karşılık aldığı ifade ederek övdüğü memduhlarından, bu kez de olumlu yanıt alma ihtimalini güçlendirme beklentisinde olduğunu hissetmektedir.²⁹ (Tavîl):

يَمِينًا لِنِعْمِ السَّيِّدَانِ وَوَجِدْتُمَا عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ سَحِيلٍ وَمُبْرِمِ

“Yemin olsun ki; siz ikiniz, -güçlü ve zayıf- her durumda yardıma koşan ne güzel efendilersiniz.”

سَأَلْنَا فَأَعْطَيْتُمْ وَعَدْنَا فَعَدْتُمْ وَمَنْ أَكْثَرَ التَّشَالِ يَوْمًا سَيُحْرَمِ

“İstedik verdiniz, dönüp istedik yine verdiniz. Elbet çok isteyen de bir gün mahrum kalır.”

²⁶ Ebü'l-‘Abbâs Sa‘leb, Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülma, thk. Hannâ Nasru'l-Hittî (Beyrût; Amman: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 2004), 21.

²⁷ ‘Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, Hizânetü'l-‘edeb, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418–1997), 7/13; Zeyyât, Târihu'l-‘edebi'l-‘Arabî, 42.

²⁸ Şeybânî, Şerhu'l-mu‘allakâti’t-tis’, 196-197; Zevzenî, Şerhu'l-mu‘allakâti’s-seb’, 114.

²⁹ Şeybânî, Şerhu'l-mu‘allakâti’t-tis’, 193, 213; Zevzenî, Şerhu'l-mu‘allakâti’s-seb’, 112,128.

1.2. Cesaret

Türkçede yüreklilik, yiğitlik, mertlik, korkusuzluk, atılganlık, kahramanlık gibi anlamlara gelen cesaret kavramı³⁰, Arapçada başlıca; {جَسَارَةٌ} “cesaret”³¹, {شَجَاعَةٌ} “şecâat”³², {حَمَاسَةٌ} “hamaset”³³, {بَسَالَةٌ} “besâlet”³⁴, {بَطُولَةٌ} “betâlet, butûlet”³⁵, {جُرْأَةٌ} “cür’et, cerâ’et”³⁶ ve {مُرُوَّةٌ} “murûet, mürüvvet”³⁷ gibi kelimelere anlamca karşılık gelmektedir.

Söz konusu kavram, ahlâk literatüründe öfke duygusunun akla itaatle kazandığı mutedil hali ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu hal bazen saldırganlıkla korkaklığın ortası, bazen de korkaklığın zıddı olarak tarif edilmektedir.³⁸ Diğer bir tarife göre ise cesaret, aşırı tedbirsiz atılganlık ile gevşeklik düzeyindeki korku hali arasında meydana gelen orta yollu bir öfke durumu olarak tanımlanmaktadır.³⁹

Cesaret kavramına delalet eden kelimeler, Câhiliye dönemi edebiyatında çoğunlukla gözü kara bir atılganlık, saldırganlık ve korkusuzluk bağlamında kullanılmıştır. Bu anlamda söz konusu dönemde bir kişinin, saldırganlığıyla, atılganlığıyla ve nihayetinde savaşlarda öldürdüğü düşman sayısıyla ölçülen yiğitliği ve cesareti, şiirlerdeki medih ve fahrın başlıca unsurlarından olmuştur. Bu dönemin cesaret ve yiğitlik anlayışının temelinde başta çöl şartları olmak üzere kabilecilik (asabiyet) ve intikam duygularının olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁰

Cahiliyye edebiyatının baş yapıtlarından olan muallaka şiirlerinin hemen hemen hepsinde, cesaret kavramına bir övgü unsuru olarak değişik şekillerde vurgu yapıldığını görmek mümkündür.

Cesaret ve cömertliğiyle meşhur câhiliye şairlerinden Tarafe b. el-‘Abd, muallakasında cömertlik, cesaret, sabır ve doğruluk gibi câhiliye erdemleri üzerinde durmuş, bu kavramlara ilişkin duygu ve düşüncelerini muallakasının fahiye beyitlerinde veciz bir dille nazma aktarmıştır.⁴¹ (*Tavîl*):

³⁰ Bk. Kardaş vd., *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, 1/447.

³¹ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 1/458; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 91.

³² İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 3/247-248; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 290.

³³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 2/104; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 135.

³⁴ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 1/248; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 45.

³⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 1/258.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü ‘l-‘Arab*, 1/44.

³⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi ‘l-luğa*, 5/315.

³⁸ Mustafâ Çağrıncı, “Şecaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/402.

³⁹ İkinci, “Arap Dili ve Şiirinde Şecâat”, 102.

⁴⁰ Bk. Çağrıncı, “Şecaat”, 38/402.

⁴¹ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘t-tis’*, 79; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb’*, 99.

وَلَكِنْ نَفَى عَنِّي الْأَعَادِي جَرَائِي عَلَيْهِمْ وَإِقْدَامِي وَصِدْقِي وَمَحْتَدِي

“Ancak; cesaretim, atılğanlığım, doğruluğum ve asaletim, düşmanlarının savaşta karşıma çıkmalarını engellemiştir.”

Şair, beyitte de açıkça görüldüğü üzere savaşta kendisiyle mübareze edebilecek bir kişinin karşısına çıkamamasını, kendisinde bulunan bir takım caydırıcı özelliklere bağlamakta ve bunların başında da cesaret ve atılğanlığını zikrederek övünmektedir.

Henüz on beş yaşlarında Arap yarımadası, Şam Irak ve Necd bölgelerini dolaşan ve buralarda gösterdiği kahramanlıkları sebebiyle; {أَفْتَنَكَ مِنْ عَمْرٍو بْنِ كَلْتُومٍ}, “Amr’dan daha atılğan/cesur” şeklindeki darbi mesele konu olan câhiliye şairi ‘Amr b. Külsüm⁴², muallakasında cesaret ve kahramanlık temalarına birer fahr ve hamaset unsuru olarak çokça yer vermiştir.⁴³ (*Vâfir*):

بِأَنَّ نُورِدُ الرَّيَّاتِ بِيضًا وَنُصْدِرُهُنَّ حُمْرًا قَدْ رَوَيْنَا
وَأَيَّامَ لَنَا عُرٌّ طَوَالٍ عَصَيْنَا الْمَلِكَ فِيهَا أَنْ نَدِينَا

“Bizler, savaşa beyaz bayraklarla girer, onları (kahramanların kanlarıyla) kırmızıya bulanmış olarak çıkarırız.”

“Ve bizim, krala dahî boyun eğmeyip isyan ettiğimiz nice aydınlık ve uzun günlerimiz vardır.”

Şair, yukarıdaki beyitlerinde Hire kralı Amr b. Hind’e seslenmektedir. Rivayete göre adı geçen kral, ‘Amr b. Külsüm ve kabilesinin gururunu kırmak amacıyla şairin annesinin kendi annesine hizmet etmesini istemiş, bunun üzerine şair de kralı öldürmüştür.⁴⁴ Şair, kabilesinin cengaverliğini mübalağalı bir üslupla ifade ederek seslendiği krala, şiiri vasıtasıyla gözdağı verdiği gibi bu yolla kabilesinin cesaret ve kahramanlığını da bir fahr unsuru olarak dile getirmiştir.

Muallakası, tümüyle gazel ve hamâsî beyitlerden oluşan ‘Antere, kasidezinin ikinci yarısında birer fahriye unsuru olarak Câhiliye erdemlerinden cesaret, kahramanlık, cömertlik ve iffet gibi özelliklere çokça vurgu yapmıştır. Şairin aşağıdaki beyitlerinde atılğanlık, cesaret ve kahramanlığına çeşitli şekillerde göndermeler yaparak övündüğü görülmektedir.⁴⁵ (*Kâmil*);

⁴² Meydânî, *Mecma’u l-Emsâl*, 2/89; Zevzenî, *Şerhu l-mu’allakâti’s-seb’*, 169; ayrıca bk. Nurettin Ceviz vd., *Yedi askı: Arap Edebiyatının Harikaları* (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 121.

⁴³ Şeybânî, *Şerhu l-mu’allakâti’t-tis’*, 316-317; Zevzenî, *Şerhu l-mu’allakâti’s-seb’*, 177-178.

⁴⁴ Bk. Ceviz vd., *Yedi askı*, 121-122; Mehmet Hakkı Suçın, *Yedi Askı Şiirleri* (Muallakalar) (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020), 135.

⁴⁵ Şeybânî, *Şerhu l-mu’allakâti’t-tis’*, 240-243; Zevzenî, *Şerhu l-mu’allakâti’s-seb’*, 211-213.

نَهْدِ تَعَاوُزُهُ الْكُمَاهُ مُكَلِّمٌ إِذْ لَا أَرَأَى عَلَى رِحَالَةٍ سَابِحٍ
يَأْوِي إِلَى حَصْدِ الْقِسِيِّ عَرْمَرِمٍ طَوْرًا يُجْرَدُ لِلطَّعَانِ وَتَارَةً
أَغَشَى الْوَعَى وَأَعْفَى عِنْدَ الْمَغْنَمِ يُخْبِرُكَ مَنْ شَهِدَ الْوَقِيعَةَ أَنِّي
لَا مُمَعِنٍ هَرَبًا وَلَا مُسْتَسَلِمٍ وَمُدَجَّجٍ كَرَهُ الْكُمَاهُ نَزَالَهُ
بِمُتَّقِفٍ صَدَقَ الْكُغُوبِ مُقَوِّمٍ جَادَتْ لَهُ كَفِّي بِعَاجِلِ طَعْنَةٍ

“Ben hep, yiğitlerin akın akın saldırıp yaraladıkları, sel gibi akan iri cüsseli bir atın eyeri üzerindeyim.”

“Atım bazen tek başına vuruşmak için düşmanın karşısına çıkarılır; bazen de yayları sağlam kalabalık dostlarla birlikte savaşa katılır.”

“Savaşın tanıkları, sana benim harbe dalışımı ve ganimet anında geri kalışımı anlatsınlar.”

“Yiğitlerin vuruşmaktan çekindikleri, kaçmak veya teslim olmak akıllarından geçmeyen nice donanımlı savaşçılar vardı ki,”

“Ellerim düz, sert ve sağlam bir mızrakla, hızlı ölümcül darbeyi cömertçe indirdi onlara.”

‘Antere, zikri geçen beyitlerde atının ve düşmanlarının savaş meydanlarındaki atılğanlık ve kahramanlıklarını abartılı bir dille tasvir ederek aslında kendi cesaret ve yiğitliğine kinayî yolla işaret etmektedir. Şairin, yukarıdaki bir beytinde savaşa atılmada önde, ganimet toplama esnasında ise geride kaldığını ifade etmesi, onun savaştaki mücadele motivasyonunun ne denli asil olduğunu göstermektedir. Beyitlerde görüldüğü gibi bir fahriye unsuru olarak cesaret, kelime olarak zikredilmese de farklı anlatımlarla bu kavramın mefhumuna güçlü vurgular yapılmıştır.

1.3. İffet, nâmûs

Türkçede de aynı kelimeyle ifade edilen {العِفَّةُ} “iffet” kelimesi, sözlüklerde helal olmayandan uzak durmak, haram, yasak ve örf'e aykırı söz ve davranışlardan sakınmak, ahlâkî kaidelere bağlılık anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Ahlâk kitaplarında iffet, insandaki şehvet kuvvetinin mutedil işleyişinden hâsıl olan bir erdem olarak ifade edilmektedir. Sözlüklerdeki ve ahlâk kitaplarındaki anlamlarından hareketle bir kavram olarak iffet yeme, içme ve cinsel arzular konusunda ölçülü olmak, nefsin aşırı isteklerini basıkılayarak aklın ve inancın tahakkümü altına almak suretiyle kazanılan erdem şeklinde tamınlanmaktadır.⁴⁷

⁴⁶ Ebû ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrût: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 1/92; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luğa*, 4/3.

⁴⁷ Bk. Mustafa Çağrı, “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/506.

Câhiliye şiirinde iffet kavramına, daha çok ırz ve namusu koruma, bunların saygınlık ve dokunulmazlığı uğruna mücadele etme anlamındaki hamiyetperverlik⁴⁸ mefhumuna vurgu bağlamında atıf yapılmıştır. Muallaka şiirlerinde de hem kendi ırz ve namusu, hem de başkalarınınkini hususunda aynı koruyucu hassasiyete sahip olmak, bunları muhafaza uğruna ölümüne savaşmak, övmeye ve övünmeye değer bir unsur olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Şair ‘Antere, muallakasının ilk yarısında aşk ve sevgisine dair hatıralarını dile getirdikten sonra şiirinin diğer yarısında birer fahiye unsuru olarak cesaretini, kahramanlığını, cömertliğini ve iffetli oluşunu dile getirmiştir. Şair, aşağıdaki beytinde evli olan güzel bir kadından kinaye yoluyla bahsederek onun başkasıyla evliliği sebebiyle kendisine haram olduğuna vurgu yapmaktadır. Şair, bu vurgusuyla evli bir kadına ilişmeme konusundaki Câhiliye dönemi örfüne gösterdiği sadakatle, kendisinin iffetli oluşuna işaret etmekte ve bunu bir fahr unsuru olarak dile getirmektedir.⁴⁹ (*Kâmil*):

يَا شَاةَ مَا قَتَصَ لِمَنْ حَلَّتْ لَهُ حَزْمَتِ عَلَيَّ وَلَيْتَهَا لَمْ تَحْزِمِ

“Helali olan kişi için ne av koyundur bu (güzel hâatun)! Ancak bana yasak (haram) oldu, keşke olmasaydı!”

Şair el-Hâris b. Hillize de muallakasının sonlarına doğru yukarıdaki- ne benzer bir şekilde kabilesinin, düşmanlarının namuslarına ilişmeme hususundaki helal haram duyarlılığıyla övünmektedir. Şair kabilesinin bu duyarlılığını ise düşmanlarının bedduasını almama şeklinde ilginç bir gerekçeyle gerekçelendirmektedir.⁵⁰ (*Hafif*):

لَمْ يُحِلُّوا بَيْنِي رِزَاحَ بَيْرِقَا ءِ نِطَاعٍ لَهُمْ عَلَيْهِمْ دُعَاءُ

“Kabilem, Berkâu Nitâ‘da Rizahoğullarının mahremlerini helal saymamış, onlardan da bir beddua almamıştır.”

Şair ‘Amr b. Külsûm ise muallakasında kabilesinin, namusu koruma ve yemine sadakat gösterme konularındaki hassasiyetleriyle övünmekte ve bu hususu bir fahr unsuru olarak şiirinde dile getirmektedir.⁵¹ (*Vâfir*):

⁴⁸ Hamiyet, iffet, namus, din, vatan vb. üstün değerleri muhafaza etme, bunların saldırıya uğraması sebebiyle öfkelenme, bunları savunmak üzere harekete geçme; insanın utanç verici bir işi yapmaktan sakınması; kan bağıyla birbirine bağlı kimselerde bulunan birbirini savunma ve koruma duygusu gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. bk. Mustafa Çağrı, “Hamiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/481.

⁴⁹ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘l-tis‘*, 247; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb‘*, 215.

⁵⁰ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘l-tis‘*, 361; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb‘*, 241.

⁵¹ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘l-tis‘*, 332; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb‘*, 187.

وَتُوجَدُ نَحْنُ أَمْنَعَهُمْ ذِمَارًا وَأَوْفَاهُمْ إِذَا عَقَدُوا يَمِينًا

“Biz, namusu korumaya insanların en düşkünleri ve ettikleri yemine en sâdik olanlarıyız.”

Şair Tarafe de şiirinde benzer şekilde dostlarının canı ve ırzı düşman tasallutuna maruz kaldığında, bunları savunma adına ölümü göze alarak dostlarının yanında savaşa katılmakla övünmektedir. Şair, gelecek beyitlerinde dostlarının can ve namus güvenliği konusunda gösterdiği kahramanlığı bir övünme unsuru olarak zikrederken, câhiliye toplumunda yerleşik şeref ve namus dokunulmazlığı (hamiyyetperverlik) anlayışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Şairin ilgili beyti şöyledir.⁵² (Tavîl):

وَأِنْ أَدْعَ لِلْجَلَىٰ أَكُنْ مِنْ حَمَاتِهَا وَإِنْ يَأْتِكَ الْأَعْدَاءُ بِالْجَهْدِ أَجْهَدِ
وَأِنْ يَفْذِفُوا بِالْقَدْعِ عَرَضَكَ أَشَقِّهِمْ بِكَأْسِ حِيَاضِ الْمَوْتِ قَبْلَ التَّهْدُ

“Ve büyük bir iş için senin tarafından çağrılırsam, namusunu koruyanlardan olurum. Düşmanlar, etrafını topluca sarsa senin için var gücümle çarpışırım.”

“Ve eğer düşmanların, namus ve şerefine dil uzatacak olurlarsa, tehdit felan etmeden direk onlara ölüm havuzlarından kâseyle ölüm şerbeti sunarım.”

Önde gelen muallaka şairlerinden biri olan Lebîd b. Rebîa ise kendi kabilesinin fertlerini övdüğü aşağıdaki beytinde, onların hevâlarına ve arzularına göre hareket etmedikleri için namus ve onurlarını kirlenmekten koruduklarından bahsetmektedir. Şair hem nefsanî arzulara uymama erdemini gösterdikleri hem de bu sebeple iffetli oldukları için kabilesinin fertleriyle övünmektedir.⁵³ (Kâmil):

لَا يَطْبَعُونَ وَلَا يَبُورُ فَعَالُهُمْ إِذْ لَا يَمِيلُ مَعَ الْهَوَىٰ أَحْلَامُهَا

“Onlar, hevâlarına (arzularına) göre hareket etmediklerinden, ne namus ve onurları kirlenir, ne de yaptıkları boşa çıkar.”

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere iffet, namus ve onur kavramları Câhiliye şiirinde hem medihte hem de fâhrda üzerine vurgu yapılan önemli erdemlerdendir. Kimi zaman söz konusu unsurların kişide mevcudiyeti övgüye konu olurken kimi zaman da bunların korunmasına yönelik gösterilen yiğitlik, kahramanlık ve hamiyyetperverlik övgüye layık bir özellik olarak zikredilmiştir.

⁵² Şeybânî, *Şerhu 'l-mu 'allakâti 't-tis'*, 70-71; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu 'allakâti 's-seb'*, 91.

⁵³ Şeybânî, *Şerhu 'l-mu 'allakâti 't-tis'*, 302; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu 'allakâti 's-seb'*, 165.

1.4. Yardımlaşma

Arapçada yardım etme, destek olma, yardımlaşma ve dayanışma anlamlarını ifade eden pek çok kelime bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; {تَعَاوُنٌ، مُعَاوَنَةٌ} “te‘âvün, mu‘âvenet”⁵⁴, {تَظَاهَرُ، مُظَاهَرَةٌ} “tezâhür, müzâheret”⁵⁵ ve {تَنَاصَرُ، مُنَاصَرَةٌ} “tenâsür, münâsara”⁵⁶ masdarları ile bunlardan türetilmiş fiillerdir. Pek çok şiirde söz konusu kelimelerin dışında farklı kelimelerle veya mecâzî anlatım yoluyla da yardımlaşma ve dayanışma anlamı işlenmiştir. Bu türden örneklere aşağıda yer verilecektir.

Câhiliye şiirlerinde, özellikle düşman korkusu nedeniyle yardım isteyen dost ve akraba kabilelerle yardımlaşma, dayanışma ve onlara destek çıkma, önemli bir fahiye unsuru olarak dile getirilmiştir. Bazı şairler, kendi kabilelerinin savaş hazırlığı için savaşçı arayışına çıktıklarında onlara olumlu cevap vererek yardım etmelerini de bir övünme vesilesi olarak şiirlerinde ifade etmişlerdir.

Şair Tarafe, kabilesinin zor durumda kalıp destek çıkacak ve yardım edecek birini arayıp çağırdığında bu arayış ve çağrının muhatabının kendisi olduğunu dile getirdiği muallakasında hem kahramanlığıyla hem de kavmiyle yardımlaşmasıyla övünmektedir. O şiirinde şöyle demektedir.⁵⁷ (*Tavîl*):

إِذَا الْقَوْمُ قَالُوا مَنْ فَتَىٰ خِلْتِ أَنْبِيَّ غُنَيْتِ فَلَمْ أَكْسَلْ وَلَمْ أَتَبَدَّدِ

“Kavmim “yok mu bir yiğit” dediğinde, bu çağrıyla kastedilenin ben olduğumu anlarım; artık, (bu çağrının üzerine) ne tembellik eder, ne de tereddüt geçiririm.”

Şair, şiirinde yer verdiği “yok mu bir yiğit” çağrısıyla kabilesinin yardım talebini mecâzî yolla ifade ederken “ne tembellik eder, ne de tereddüt geçiririm” sözleriyle de bu çağrıya olumlu cevap vererek yardımda bulunduğunu yine mecâzî olarak dile getirmiştir.

Şair Lebîd, muallakasına kabilesini çeşitli yönleriyle överek son verirken şiirinin son beytinde halkının, her türlü iç ve dış olumsuz etkiden uzak bir şekilde genciyle yaşlısıyla yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olduklarından bahsederek onların, adeta tek bir kütle gibi olmalarıyla övünmektedir.⁵⁸ (*Kâmil*):

وَهُمُ الْعَشِيرَةُ أَنْ يَبْطِئَ حَاسِدٌ أَوْ أَنْ يَمِيلَ مَعَ الْعَدُوِّ لِثَامِهَا

⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 2/253; Râzî, *Muhtârü 's-sihâh*, 408.

⁵⁵ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi 'l-luğa*, 3/472; Râzî, *Muhtârü 's-sihâh*, 358.

⁵⁶ Râzî, *Muhtârü 's-sihâh*, 583.

⁵⁷ Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 't-tis'*, 57; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, 81.

⁵⁸ Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 't-tis'*, 304; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, 166.

“Onlar, kendi aralarındaki dayanışmalarını hasetçilerin bozmasına veya içlerindeki bazı aşağılıkların düşmanla iş birliği yapmalarına meydan vermemek için (genciyle yaşlısıyla tüm) fertleri kenetlenip yek vücut olmuş bir topluluktur.”

Şair ‘Amr b. Külsûm ise muallakasının aşağıdaki beyitlerinde çağdaşlarının tefâhür anlayışına uygun olarak kabilesinin, hamiyetperverliği, yemin ve anlaşmalara gösterdiği sadakati, fedakarlığı ve savaşla başı derde giren dost bir oymağa yaptıkları yardımları zikrederek övünmektedir.⁵⁹ (Vâfir):

وَنَحْنُ إِذَا عِمَادُ الْحَيِّ حَرَّتْ عَنِ الْأَحْفَاضِ نَمْنَعُ مَنْ يَلِينَا
“Biz, (baskın esnasında dost) oymağın (otağının) direkleri yıkılıp, eşyaların üzerine çöktüğünde komşularımızı savunuruz.”

وَنُوجِدُ نَحْنُ أَمْنَعَهُمْ ذِمَارًا وَأَوْفَاهُمْ إِذَا عَقَدُوا يَمِينًا
وَنَحْنُ غَدَاةٌ أَوْقَدَ فِي حَزَازَى رَفَدْنَا فَوْقَ رِفْدِ الرَّافِدِيْنَا
وَنَحْنُ الْحَابِسُونَ بِذِي أَرَاطَى تَسْفُ الْجِلَّةُ الْخُورُ الدَّرِينَا

“Biz, namusu korumaya insanların en düşkünleri; yemin ettiklerindeyse yeminlerine en sâdik olanlarıyız.”

“Biz, Hazâzâ Dağında, savaşın alevlendiği günün sabahında (Nizâr oymağının) yardımına koşanların en üstünüyüz.”

“Biz, Zû Erâtâ’da (savaşan dostlarımıza yardım uğruna), iri ve sağlam develerimizi hapsedip, onları kara kuru otlarla besleyenleriz.”

1.5. Vefâ

Vefâ kelimesi Türkçede sözde durma, verdiği sözü tutma ve yerine getirme gibi anlamların yanı sıra sevgide bağlılık, dostlukta sebat ve sadâkat manalarına gelmektedir.⁶⁰ Arapçadaki {وَفَاءٌ} “vefâ” kelimesi ise söz, vaat, yemin, ve yükümlülükleri yerine getirme, ödeme, telafi etme, sadakat, vefâ gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹

Eski Arap şiirinde ve özellikle muallakalarda verilen sözü tutma, dostlukta sadâkatli olma, yemin ve ahdi yerine getirme anlamlarında vefâ kavramı, hem medihte hem de fahr da dile getirilen önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bilge şair Züheyr b. Ebî Sülmâ, muallakasında sözü vefakârlığa getirerek vefâlı insanın sergilediği davranışlar sebebiyle kınanmayacağını,

⁵⁹ Şeybânî, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, 320, 332-334; Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 181, 187.

⁶⁰ Kardeş vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 4/3060.

⁶¹ Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 644; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/398.

kalpten yönelinen iyilik faaliyetlerinin de kişiyi yanıltmayacağını ifade ettiği hikmetli beytinde, muhataplarını toplumunda önemli bir erdem olan vefâya teşvik etmekte ve bu davranışı sergileyenleri de örtülü bir dille övmektedir. Şair şöyle demektedir.⁶² (*Tavîl*):

وَمَنْ يُوفِ لَا يُذَمَّمُ وَمَنْ يَهْدَ قَلْبُهُ إِلَى مُطْمَئِنِّ الْبِرِّ لَا يَتَجَمَّمُ

“Vefâlı olan yerilmez, kalbi huzurla iyiliğe yönelen de yanılmaz.”

Şair ‘Amr b. Külsûm ise muallakasında kendisinden ayrılmak üzere olan sevdiğine seslenerek ona, gösterdiği bu vefâsızlık sebebiyle sitem etmekte ve onun bu davranışını yadırgamaktadır. Görüldüğü üzere vefâkârlık teşvik edildiği gibi vefâsızlık da yerilen ve yadırganan bir davranış olarak şiirlerde dile getirilmektedir. Şairin ilgili beyitleri şöyledir.⁶³ (*Vâfir*):

قَفِي قَبْلَ التَّفْرِقِ يَا طَعِينَا نُحَبِّرِكَ الْيَقِينَا وَتُحَبِّرِينَا

قَفِي نَسْأَلُكَ هَلْ أَحَدَّثْتَ صَرْمًا لَوْشَكَ الْبَيْنِ أَمْ خُنْتَ الْأَمِينَا

“Ey sevgili ayrılmadan önce hele bir dur da, başımıza gelenleri anlatım, sen de bize anlat.”

“Dur da soralım, bu hızlı ayrılığınla koptun mu benden? Yoksa sevgisinde sana vefâlı bu kişiye vefâsızlık mı ettin?”

Şair Tarafe de zevkü safâ düşkünlüğü sebebiyle kabilesi tarafından dışlanarak gördüğü vefâsızlığa sitem ettiği muallakasında, bir zamanlar iyilikte bulunduğu gariban insanlarla, güzel vakit geçirdiği varlıklı insanların, kendisini unutmadıklarından bahsederek onların vefâlı oluşlarına üstü kapalı gönderme yapmakta ve onları bu davranışları sebebiyle örtülü bir şekilde methetmektedir. Şair şöyle demektedir.⁶⁴ (*Tavîl*):

وَمَا زَالَ تَشْرَابِي الْخُمُورَ وَلَدَّتِي وَبَيْعِي وَإِنْفَاقِي طَرِيفِي وَمُتَلَدِي

إِلَى أَنْ تَحَامَتْنِي الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا وَأُفْرَدْتُ إِفْرَادَ الْبَعِيرِ الْمُعَبَّدِي

رَأَيْتُ بَنِي عَبْرَاءَ لَا يَنْكُرُونَنِي وَلَا أَهْلَ هَذَاكَ الطَّرَافِ الْمُمَدَّدِي

“Şarap içmeye, zevkü safâ sürmeye ve malımı mülkümü yeni ele geçmiş miras malı gibi harcamaya devam ettim.”

“Tâ ki tüm kabilemin, katran sürülmüş bir deve gibi beni yalnız bıraktığı ana dek.”

⁶² Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 't-tis'*, 209; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, 125.

⁶³ Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 't-tis'*, 311-312; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, 173.

⁶⁴ Şeybânî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 't-tis'*, 62; Zevzenî, *Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'*, 85-86.

“Ancak gördüm ki; ne bir zamanlar iyilikte bulunduğum garibanlar, ne de hoş vakit geçirdiğim varlıklı insanlar beni unutmuşlar.”

1.6. Sabır ve Tahammül

Türkçede de aynı lafız ve mana ile kullanılan {صَبْرٌ} “sabr”⁶⁵ ve {تَحَمُّلٌ} “tahammul”⁶⁶ kelimelerinin Arapça sözlüklerdeki karşılığı; sabretmek, sükûnetle karşılamak, dayanmak, tahammül etmek ve katlanmaktır.

Tahammül anlamını da içeren sabır, bir ahlâk terimi olarak karşılaşılan sıkıntı ve belâlara direnç gösterme, olumsuz durumları olumlu kılmak için metanet sergileme şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁷

Sabır ve tahammül hasletleri, bazı Câhiliye Arapları tarafından önemli ahlâkî erdemlerden sayılsa da toplumun geneli itibarıyla muhtemelen korkaklık veya zayıflık şeklinde bir algıya sahip olduğundan muallakalarda övünme veya övme unsuru olarak çok fazla yer bulmamıştır. Ancak yine de bazı muallaka şairleri, şiirlerinin fahriye bölümlerinde bu vasıflara sahip olmakla övündükleri beyitlere yer vermişlerdir.

Şair ‘Amr b. Külsûm, aşağıdaki beytinde kabilesinin lütfkârlığı, tok gözlülüğü ve dostlarından gelen zahmet ve sıkıntılara karşı tahammüllü oluşuyla övünmektedir.⁶⁸ (*Vâfir*):

نَعْمَ أَنْاسَنَا وَنَعَفْنَا عَنْهُمْ وَتَحَمَّلْنَا عَنْهُمْ مَا حَمَلْنَا

“Biz, insanlarımıza (mallarımızla) lütufta bulunur, onların (mallarından) uzak durur ve bize yükledikleri zahmet ve sıkıntılara katlanırız.”

Şair el-Hâris b. Hillize ise düşmanlarının çetin oluşları karşısında kabilesinin, sabır ve metânetle onlara karşı koyuşu ve böylelikle onur ve izzetlerini koruyarak düşmanlarının esaretinden kurtuluşlarını bir fahriye beytiyle muallakasında dile getirirken aynı zamanda kendilerine yardım etmeyen dostlarına da bu vesileyle sitem de bulunmaktadır.⁶⁹ (*Hafif*):

كَتَكَّالِيفِ قَوْمِنَا إِذْ عَزَا الْمُنْذِرُ هَلْ نَحْنُ لَابِنِ هِنْدٍ رِعَاءُ

“Hani Münzir savaş açtığında, bizim kabilemizin göğüs gerdiği zorluk gibisi var mıydı? Yoksa biz de sizin gibi İbn Hind’in tebası mıydık (ki boyun eğelim)?”

⁶⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 7/115; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 311.

⁶⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/240.

⁶⁷ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

⁶⁸ Şeybânî, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, 320; Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 180.

⁶⁹ Şeybânî, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, 357; Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 233.

1.7. Asalet, Soy Sop

Türkçede soy sop temizliği, şerefli, onurlu ve asil olma manalarına gelen asalet kavramı⁷⁰, Arapçada {أصالة} “asâlet”⁷¹, {نجابة} “necâbet”⁷², {نبالة} “nebâlet”⁷³ ve {كرامة} “kerâmet”⁷⁴ gibi kelimelerle ifade edilmektedir.

Arap toplumu, bir atadan geldiğine inanan insanların oluşturduğu kabile esasına dayanan sosyal bir yapıya sahipti. Araplar hilf, civâr ve velâ yoluyla da aralarında akrabalık bağı kurabilmekteydiler. Ancak onlar için erkek soyundan gelen ve asabiyye denilen akrabalık bağıyla teşekkül etmiş bir kabilede kan bağıyla birbirlerine bağlı olmak, diğer bağlardan daha önemliydi. Arapların neseb yoluyla oluşan akrabalık bağlarını daha fazla önemsemelerinde, içinde yaşadıkları siyâsî ve sosyal şartların etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira onlar için nesebe/ensâba sıkı sıkıya bağlılık ve ona duyulan şiddetli ihtiyaç, günümüz insanının haklarını koruyan bir devlete veya vatana duyulan ihtiyaç gibiydi. Bu itibarla Câhiliye Arapları arasında neseb/ensâb bilgisi özel önem görmüş ve onlar buna sahip olmakla temâyüz ettikleri gibi Arap olmayanlara karşı da bu bilgileriyle övünmüşlerdi. Geçmişin sürekli hatırlanması adına ensâb bilgisine çok fazla değer atfedilmesi, Câhiliye devri Araplarında tarih şuurunun canlı ve güçlü olmasını sağlamıştır.⁷⁵ Nitekim Câhiliye dönemi şiirlerinde çok fazla tarihî nitelikli yer ve şahıs bilgisine rastlamak mümkündür.

Araplar, köklü ve necip bir soya mensup olmakla kendi aralarında da övünürlerdi. Özellikle muallaka şiirlerinde değişik ifade biçimleriyle asâlet ve soy-luluk vurgusu önemli bir övgü unsuru olarak göze çarpmaktadır.

Şair Tarafe muallakasında geçen aşağıdaki beyitle, soyluluğun zirvesinde olmakla övünmektedir.⁷⁶ (*Tavîl*):

وإن يلتقِ الحَيُّ الجَمِيعُ ثَلاَثِنِي إلى ذُرْوَةِ البَيْتِ الشَّرِيفِ المُصَمَّدِ

“Tüm kabile, (soy sop hususunda konuşup övünmek üzere) bir araya geldiğinde beni, herkesin (erişmek için) gözünü diktiği, soylu ailenin zirvesinde görürsün.”

Şair Amr b. Külsüm ise asâleti atalarından miras aldığını ifade ettiği aşağıdaki beyitlerinde, atalarının isimlerini de zikrederek onlardan miras yoluyla devraldığı soyuyla övünmektedir.⁷⁷ (*Vâfir*):

⁷⁰ Kardaş vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 1/151.

⁷¹ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi ‘l-luğa*, 1/109-110; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 16.

⁷² İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi ‘l-luğa*, 5/399; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 568.

⁷³ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi ‘l-luğa*, 5/383; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 566.

⁷⁴ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi ‘l-luğa*, 5/171-172; Râzî, *Muhtâru ‘s-sihâh*, 500.

⁷⁵ Bk. Mustafa Fayda, “Ensâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/244-249.

⁷⁶ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘t-tis’*, 60; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb’*, 83.

⁷⁷ Şeybânî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘t-tis’*, 330-331; Zevzenî, *Şerhu ‘l-mu‘allakâti ‘s-seb’*, 186.

زَهِيرًا نَعْمَ دُخْرُ الدَّاحِرِينَا وَرِثْتُ مُهْلَهْلًا وَالْحَيْرَ مِنْهُ
بِهِمْ نَلْنَا تَرَاثَ الْأَكْرَمِينَا وَعَتَابًا وَكُلْثُومًا جَمِيعًا

“Ben, Mühelhil’e ve ondan daha hayırlı olan Züheyr’e vâris oldum. Ne güzel mirastır bu!”

“Attâb ile Külsûm’a da birlikte vâris oldum; bunlar sayesinde soyluların mirasına nâil olduk.”

Soyluluğu ırsî bir özellik olarak gören şair, muallakasının son beytinde kabilesinin bebeklerinin bile sahip olduğu bu asâlet sayesinde nice zorbalardan saygı gördüğünü mübalağalı bir şekilde dile getirmektedir. Şair bu son beytiyle soy soplâ övünmenin en uç seviyesine güzel bir örnek vermektedir.⁷⁸ (Vâfir):

تَخِرُّ لَهُ الْجَبَابِرُ سَاجِدِينَ إِذَا بَلَغَ الْفِطَامَ لَنَا صَبِيًّا
“Bizden bir çocuk, süttten kesilme yaşına geldiğinde, (kimseye baş indirmeyen) zorbalar, ona secdeye kapanırlar.”

1.8. Güzel Ahlâk

Arapçada “güzel ahlâk” için çoğunlukla; {مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ}, “mekârimü’l-ahlâk”, {مَحَاسِنُ الْأَخْلَاقِ}, “mehâsinü’l-ahlâk” gibi terkipler kullanılırken, “güzel huylu” veya “güzel ahlâklı” şeklindeki anlamları ifade için ise {كَرِيمُ الْخُلُقِ}, “kerîmü’l-huluk”, {جَمِيلُ الْخُلُقِ}, “cemîlü’l-huluk”, ve {حَسَنُ الْخُلُقِ}, “hasenü’l-huluk” gibi terkipler kullanılmaktadır.⁷⁹

Genel anlamda dünyevî ve haccı bir anlayışa sahip Câhiliye insanı, gösteriş yönü ağır basan cesaret, yiğitlik, kahramanlık, cömertlik vb. erdemlere birer fahriye ve medhiye unsuru olarak şiirlerinde daha fazla yer vermiştir. Câhiliye döneminde gösterişe dayalı söz konusu erdemlerin önemsenmesinin temelinde ferdin veya mensubu olduğu kabilenin gururunu okşamak, düşmanlara korku salmak, insanlar nezdinde hayranlık uyandırmak gibi faktörlerin olduğunu belirtmek gerekir.⁸⁰ Güzel huy veya ahlâk sahibi olmak, birer erdem sayılarak mezkur faktörlerle ilişkilendirilemediğinden bu gibi hasletlere şiirlerde çok fazla yer verilmemiştir. Bununla birlikte farklı şekillerde de olsa bu hasletlere şiirlerinde vurgu yapan veya işaret eden şairlere zaman zaman rastlamak da mümkündür.

Bu şairlerden biri olarak Lebîd b. Rebîa, muallakasının fahriye bölümünde kabilesini çeşitli meziyetleriyle överken bunlar arasında kerem sa-

⁷⁸ Şeybânî, *Şerhu’l-mu’allakâti’l-tis’*, 348; Zevzenî, *Şerhu’l-mu’allakâti’s-seb’*, 194.

⁷⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-’Ayn*, 4/151; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 164.

⁸⁰ Bk. Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

hibi olmak, güzel huylu olmak, namuslu ve onurlu olmak gibi yüce hasletleri ön plana çıkarmıştır.⁸¹ (*Kâmil*):

فَضلاً وَذَوْ كَرَمٍ يُعِينُ عَلَى النَّدَى
سَمَّحٌ كَسُوبٍ رَغَائِبٍ غَتَامُهَا
مِنْ مَعَشَرَ سَنَّتْ لَهُمْ آبَاؤُهُمْ
وَلِكُلِّ قَوْمٍ سُنَّةٌ وَإِمَامُهَا
لَا يَطْبَعُونَ وَلَا يَبُورُ فَعَالُهُمْ
إِذْ لَا يَمِيلُ مَعَ الْهَوَىٰ أَحْلَامُهَا

“(Bizden olan kimse, yaptığı tüm iyilikleri) bir erdem olarak yapandır. Ve yine o, arkadaşlarına yardımcı olan kerem sahibi, güzel huylu, yüce hasletleri kazanmış ve bunları ganimet bilendir.”

“(Bizden olan bu kimseler), öyle bir kavme mensupturlar ki; onlara (bu yüce hasletleri kazanma) yolları, babaları tarafından açılmıştır. Zaten her kavmin de bir yolu/töresi ve önderi vardır.”

“Onlar; hevâlarına (arzularına) göre hareket etmediklerinden, ne namus ve onurları kirlenir, ne de yaptıkları boşa çıkar.”

SONUÇ

Duygu ve düşünceleri etkili ve zihinlerde kalıcı bir şekilde ifade etmenin en önemli yollarından biri de şüphesiz şiirdir. Şifâhî kültürün ege-men olduğu toplumlarda şiir, edebî bir ürün olmanın ötesinde toplumun değerlerini, dünya görüşünü, adet ve geleneklerini, tarihî olaylarını, dil ve düşünce kalıplarını muhafaza eden ve nesilden nesile aktaran önemli bir arşivdir.

Toplumlarının kanaat önderleri konumunda olan Câhiliye şairleri ve özellikle de muallaka şairleri, yaşadıkları toplumda önem atfedilen duygu, düşünce ve davranış modellerini, edebî yönüyle üstün nitelikli şiirlerinde çeşitli şekillerde dile getirerek bunların yaşatılmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamışlardır.

Klasik Arap şiirinin edebî sistematığına uygun olarak nazmedilen muallaka şiirlerinde, Câhiliye toplumunun yücelttiği değerler ve erdemler genellikle medih ve fahr konuları işlenirken dile getirilmiştir. Bu meyanda cömertlik, cesaret, iffet ve nâmûs, yardımlaşma, vefâ, sabır ve tahammül, asâlet, soy sop ve güzel huyluluk muallakalarda en çok medih ve fahra konu edilen hususlardandır. Bunlardan cömertlik ve cesaret gibi unsurlar bizatihi erdem olarak övgüye layık özellikler arasında zikredilirken, saldırganlık ve acımasızlık gibi vasıflar, cesarete delâlet etmesi; şarap içme ve sarhoşluk gibi özellikler de cömertliğe gösterge sayılması hasebiyle bazı şairlerce medih ve fahra konu edilmiştir.

⁸¹ Şeybâni, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, 301-303; Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 164-166.

Genel olarak dünyevî ve hazcı bir anlayışa sahip muallaka şairleri, cömertlik, cesaret, yiğitlik, kahramanlık gibi gösterişe dayalı unsurlara, ahlâkî bir erdem olmaktan ziyade, kendilerinin veya mensubu oldukları kabilenin gururunu okşamak, düşmanlara korku salmak, insanlar nezdinde hayranlık uyandırmak gibi saiklerle şiirlerinde vurgu yapmışlardır. Hanîflik inancına mensup Züheyr b. Ebî Sülmâ ile sonradan Müslüman olan Lebîd b. Rebîa gibi bazı şairler ise söz konusu vasıfların yanı sıra yumuşak huylu ve güzel ahlâklı olmak, mütevâzı ve sabırlı olmak, akıllı hareket etmek, lütufkârlık, namuslu ve onurlu yaşamak gibi ahlâkî erdemlere de şiirlerinde yer vermişlerdir.

Diğer taraftan kabile esaslı sosyal bir yapıya sahip Arap toplumunda, ferdin haklarını koruyan bir devlet mesabesindeki kabilenin ve kabile fertleri arasındaki bağın canlı tutulmasında şiirlerde yer verilen fahr ve medih unsurları önemli motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca medih ve fahr konuları işlenirken bir ferdin övgüye lâyık meziyetlerinin, mensubu olduğu kabileye teşmil edilmesi veya kabilenin fahr ve medihte, fertleriyle özdeş kılınarak genellemeci bir dille övülmesi, kabile mensupları arasındaki birlik ve beraberlik bağının güçlü tutulmasına önemli katkı sağlamıştır.

Muallaka şiirlerinde medih ve fahra konu olan meziyetler ifade edilirken, bunlara delalet eden fiil veya masdar gibi kelimeler çoğunlukla direk olarak kullanılmamış bunun yerine söz konusu meziyetler kinayî veya mecâzî ifadelerle dolaylı olarak dile getirilmiştir. Bu şekilde bir anlatımın tercih edilmesi, ifadeleri edebî ve belâğî açıdan daha üstün kıldığı gibi verilmek istenen mesajın zihinlerde daha canlı ve kalıcı olmasını sağlamıştır.

Ayrıca söz konusu şiirlerde dile getirilen bahse konu meziyetler, çoğunlukla abartılı bir dille ifade edilmiştir. Böyle bir ifade tarzının tercih edilmesinin de memduha dair mesajı, muhatapların zihinlerinde daha canlı ve kalıcı kıldığını söylemek mümkündür.

Son olarak muallakalar, lügat, gramer ve belâgat konularında başvuru zengin bir istişhad kaynağı olduğu gibi, Câhiliye Arap toplumunun tarihî ve kültürel birikimini, örf, adet ve geleneklerini, ahlâkî erdemlerini, inançlarını, dünya görüşlerini, psiko-sosyal reflekslerini kayıt altına alarak bunların günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdullâh. *Kitâbü’s-Sinâateyn*. Beyrût: el-Mektebetu’l-‘Ansariyye, 1419.

Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü’l-edeb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1418–1997.

Ceviz, Nurettin vd. *Yedi askı: Arap Edebiyatının Harikaları*. Ankara: Ankara Okulu, 2004.

Cündî, ‘Alî. *Fî târihi ’l-edebi ’l-câhilî*. Mektebetü Dâru’t-Turâs, 1412/1991.

Çağrıçı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Çağrıçı, Mustafa. “Hamîyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/481. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çağrıçı, Mustafa. “İffet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çağrıçı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Çağrıçı, Mustafa. “Şecaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, ts.

Dayf, Şevkî. *Târihu ’l-edebi ’l-‘Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru’l-Me’ârif, 1960.

Dereli, Muhammet Vehbî. “Mu‘allâka Sahibi Müslüman Şair Lebîd b. Rabî’a ve Dîvânındaki Fahr Temalı Şiirleri”. *Bilimname : Düşünce Platformu* 41 (Ocak 2020), 485-514.

Durmuş, İsmail. “Eski Arap Şiiri”. *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. ed. Mustafa Çağrıçı. İstanbul: Kuramer Yayınları, ts.

Düzgün, Osman. “Ebu’l-‘Alâ el-Ma‘arrî’nin Bir Fahriyesi”. *Nüşa* 34 (Ocak 2012), 45-52.

Ekinci, İsmail. “Arap Dili ve Şiirinde Şecâat”. *Turkish Studies - Social Sciences* 15/7 (2020), 99-110.

Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Ubeydillah. *Nüzhetü ’l-elibbâ fi tabakâti ’l-üdebâ*. thk. İbrâhim es-Samerrâî. Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1405/1985.

Fayda, Mustafa. “Ensâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/244-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Furat, Ahmet Subhî. *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. 2 Cilt. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.

Goldziher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. Ankara: İmaj yayınları, 1993.

Halîl b. Ahmed, Ebü’l-‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu ’l-‘Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-Hilâl, 1988.

İbn Fâris, Ebü’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ el-Kazvînî. *Mu‘cemu mekâyîsi ’l-luğa*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1399/1979

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1423.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1993.

Kardaş, Nevin vd. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. 4 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri. *Mecma'u'l-em-sâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Olcun, Muhammed Mahmut. "Cahiliye Döneminin Meşhur Üç Medih Şairi en-Nâbiğa, Zuheyr ve el-'Aşâ". *UFCEd: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi* IV/1 (2022), 1-17.

Öznurhan, Halim. "Arap Şiirinde Fahr Teması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 149-160.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.

Sa'leb, Ebû'l-'Abbâs. *Şerhu Dîvânî Züheyr b. Ebî Sülma*. thk. Hannâ Nasru'l-Hittî. Beyrût; Amman: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2004.

Sancak, Yusuf. *Hız Peygamber Devrinde Şiir*. Erzurum: Şafak Yayınevi, 1999.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Alî es-Sekkâkî el-Harzemî el-Hanefî. *Miftâhu'l-'Ülûm*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1407/1987.

Suçin, Mehmet Hakkı. *Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.

Şeybânî, Ebû 'Amr. *Şerhu'l-mu'allakâti'tis'*. thk. 'Abdulmecîd Hemmû. Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1422/2001.

Tuna, Sedat. "Tarafe'nin Hayatı, Şairliği ve Şiirlerinde Medih". *Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (15 Mart 2022), 442-470.

Tülcü, Süleyman. "Muallakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Tülcü, Süleyman. "Mu'allakât ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005), 1-70.

Yalar, Mehmet. "Arap Şiiri". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Zevzenî, Ebû 'Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*. thk. Muhammed el-Fâdilî. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1419/1999.

Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târihu'l-'edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1999.

